

Modern Türkiye'nin Din Politikasının Parametreleri ve Alevilik

Ramazan AKKIR*

“**d**üşüncenin kuduz köpek gibi kovalandığı bir ülke”de yaşıyoruz. Düşünmekten, konuşmaktan ve sınırları zorlamaktan korkuyoruz. Tarihsel ve toplumsal kaygılarımız ile bir türlü yüzleşemiyoruz. Ezberlerimiz var, bozamyoruz. Ya da şairin söylediği gibi, en iyi ihtimalle “hangi dünyaya kulak kesilmişse/k öbürüne sağır/ız.” Müphem olan bizi fazlasıyla korkutuyor. Oysa yaratıcılık, biraz da müphem olanın keşfi değil midir? Bir yaşam biçimi olarak modernlik; adlandırmak, tanımlamak, sayılara dökmek, düzen/lemek ve kategorize ederek müphemi yok etmektir demek değil midir? Bauman'ın ifadesiyle “Modern pratiğin amacı yabancı toprakların fethi değil compleat mappa mundi'deki (dünyanın tam bir haritası) boşlukların doldurulmasıdır.”¹ Çünkü modernliğin boşluğa, kaosa, anlamsızlığa ve yasak bölgelere tahammülü yoktur.

Bu yazı, Türkiye'nin din politikasının parametreleri, Diyanet ve Alevilik üzerine bir düşünme eylemidir. Bu bağlamda Türkiye'nin din politikasının güzergâhları hakkında bilgi verilerek Diyanet ve Alevilik sorunsalı değerlendirilecektir; ancak Türkiye'nin din politikasına geçmeden önce kısaca, modern-ulus devletinin din politikası hakkında bilgi vermek istiyorum. Reformasyon Çağı bütün Avrupa toplumlarında büyük çalkantılara, ayaklanmalara ve toplumsal depremlere neden olmuştur. Toplumsal ayaklanmaların yanısıra, Katolikler ile Protestanlar arasında da şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalar, 1555 yılında imzalanan Augsburg Din Barışı Antlaşması'na değin devam eder. Augsburg Din Barışı Antlaşması, Avrupa'nın düşünce ve din özgürlü anlayışı ile egemen ve uyrukları arasındaki ilişkinin niteliğini göstermesi bakımından oldukça ilginç ve etkisini hâlâ hissettiren bir antlaşmadır. Antlaşmanın özü, Latince sözlerle ifade edilen “cuius egio, eius religio” (kimin toprağı, onun dini) ilkesidir. Bu ilkeye göre, bir prens Katoliklik ya da Protestanlık dininden hangisini tercih etmiş ise o prensliğin egemenlik alanı içinde yaşayanlar da o dinî kabul etmek zorundadır. Prens dinini seçmeyenler, bağlı oldukları dinî seçen başka bir prensin toprağına göç edeceklerdir. Avrupa'nın din haritasını ortaya çıkaran bu anlaşmada yer alan “kimin toprağı, onun dini” ilkesi ile ulus devletlerin inşa sürecine bağlı olarak ulusal din anlayışları ortaya çıkmıştır. Böylece dinler, ulusal-milliyetçi bir konsept içinde yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Ulus devletlerin ihtiyaçlarına göre, dinin yeniden yorumlanması ile beraber Almanya'da

* Değerler Eğitimi Merkezi,
r_akkir@hotmail.com

Kurucu iktidar din algısını, “dinin tekil bir yorumunu, tekel altında tutmak” biçiminde tanımlayabiliriz. Bu algı, dinin mezhepler üstü yorumlanması veya çoğul otorite, kurum ve yorumlara son verilmesi dinsel söylemin tekelleştirilmesi veya türdeş bir din anlayışının geliştirilmesi ile ilgilidir. Siyasal iktidarın, topluma müdahale ederek toplumu kontrol altında tutması veya yönlendirmesi bu algının uzantısıdır.

Protestan, İngiltere’de Anglikan ve Fransa’da Galikan isimli millî kiliseler ortaya çıkmıştır.¹

Din Politikası Olarak Laiklik

Alevilik ve Aleviliğin Diyanette temsili gibi zor bir meselenin çözümlenebilmesi için, ilk olarak, Türkiye’nin din politikasının ve laiklik anlayışının ortaya konulması gerekmektedir. Yeni düzenin kurucu zihinlerinden olan ve dinin sosyolojik olarak incelenmesi gerektiğini savunan Ziya Gökalp de dini, modernitenin ruhuna uygun olarak yeniden anlamlandırır. Ona göre dinler, her şeyi kutsal ve kutsal olmayan biçiminde değerlendirir ve İslam’da da iki tür ayin vardır: Menfi ayinler ve müspet ayinler. Menfi ayinlerin prototipi abittir. Bireysel inanç pratikleridir. Oruç, zekât, namaz vs. bu ayinlerin gayesi bireyi, bireysellikten arındırmaktır. Böylece kişi fedakâr bir “vatandaş” olur. Yine bu ibadetler, ferdi yavaş yavaş bireysellikten arındırarak “içtimai” bir kişiliğe hazırlar. Toplumsal ruhun damgasıyla şekillenen Cuma namazı, hac ibadeti, bayram namazı bu tür ayinlerdir. Yine Gökalp, toplumsal modernleşme için dinin modernleşmesi gerektiğini savunur ve dinî bilgileri, modern paradigma bağlamında yorumlayarak yeni işlevlere kavuşturur. Mesela iyi mümin yerine iyi vatandaş rolünü önerir.²

Türkiye’nin din politikasının en önemli sacayağı ve aynı zamanda, Cumhuriyetin de kurucu miti, laikliktir. 1924 Anayasası’nda, “Türkiye devletinin dinî İslam’dır.” ibaresinin bulunmasına rağmen

köklü değişimlerin bizzat bu madde yürürlükteyken yapılmış olduğunu hatırlatarak kısaca, modern “laik”leşme sürecine değinmekte fayda vardır; çünkü laikleşme süreci, aynı zamanda yeni düzenin din politikasının güzergâhlarını belirler. Saltanatın kaldırılması, İslam toplumunun birliğini sembolize eden hilafetin ilgası, Osmanlı siyasal yönetiminde en yüksek dinî mevkie sahip olan ve siyasal kararların İslam hukukuna uygunluğunu kontrol eden Şeyhülislamlık makamının kaldırılması, Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılarak yerine devlete bağlı Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması, dinî mahkemeler olan Şeri mahkemelerin kaldırılması, medreselerin kapatılarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi, tarikatların kapatılarak faaliyetlerinin yasaklanması ve 1928 yılında, 1924 Anayasası’nın 2. maddesi olan “Türkiye devletinin dinî İslam’dır.” ibaresinin anayasadan çıkarılması fiilleri, yeni kurulan rejimin siyasal yönünü tespit etmek bakımından oldukça ilginçtir.³

1 Hulusi Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası Laiklik*, Şa-to Yayınları, İstanbul, s. 148–158

2 Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge yayınları, İstanbul, 1999, s. 85–86

3 Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 66

Tüm bu Batılılaşma sürecinde görüleceği üzere yeni rejimin en radikal tarafı, İslam'ın toplumsal etkilerini zayıflatmak için gerçekleştirdiği bu tür eylemlerde saklıdır. Fesin yasaklanarak şapka giyilmesinin yasalaşması, takvimin, alfabenin değiştirilmesi, haftalık tatil gününün cuma gününden pazar gününe alınması gibi değişiklikler, bir bütün olarak düşünüldüğü zaman, dinin toplumsal etkisini zayıflatmak için yapılmış, oldukça kapsamlı değişikliklerdir.⁴ Türk modernleşmesi, aynı zamanda uluslaşma sürecinin başlangıcını oluşturmuş; savaş sonrası kurulan yeni rejimle modern ve ulusal bir devletin oluşması için gerekli kurumlar, kavramlar ve değerler sistemi getirilerek, geleneksel toplumun tüm kurumlarının tasfiyesine yöneliş yaşanmıştır.

Özelikle hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması hadiseleri bir bütün olarak değerlendirildiği zaman Cumhu-

ile devletin din üzerindeki kontrolü artar. Bundan dolayı, Kemalist Türkiye'nin siyasal sisteminde laiklik, anlaşıldığı gibi din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına değil daha çok dinin, devlet tarafından denetim ve kontrol altında tutulması ve aynı zamanda dinin türdeş hâle gelmesi anlamını taşır.⁵

Ancak Kemal Karpat'ın da belirttiği gibi yeni Cumhuriyet'in kurucu aktörleri, Müslümanlığı bırakıp bir başka din kabul etmek niyetinde değillerdir. Aksine Müslümanlığı, yeni rejimin modern ruhuna uygun hale getirmek niyetindeydiler. Cumhuriyetin istediği temizlenmiş, ıslah edilmiş, hem modern hem de Türk olan bir İslam diniydi.⁶ Ezanın Türkçeleştirilmesi, Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması, camilere masaların ve müzik aletlerinin konulması düşüncesinin temelinde bu anlayış yatar. Kemalist din politikasının temelini laiklik olduğunu vurgulayan Bernard Lewis de kurucu iktidarın, İslam'ı, çağdaş, Batıcı ve bir ulus

Türkiye, uluslararası boyutu da olan siyasi, dinî ve kültürel bir sorun ile karşı karşıyadır; ancak Alevilik sorununun, Diyanet ile olan irtibatı kısmidir. Bu sorun daha çok Türk laikliği ve yeni düzenin din politikası ile doğrudan alakalıdır.

riyetin din politikası daha da berraklaşacaktır. Hilafet ilga edilmeden önce, dünya Müslümanlarının ihtiyaçlarına cevap vermekten oldukça uzak ve manipülasyonlara açık hale gelmiş olmasına rağmen yine de dünya Müslümanlarını bir arada tutan ve Türkiye'nin İslam Dünyası ile olan irtibatını sağlayan en büyük "siyasal ve sembolik değer"di. Dolayısıyla Hilafetin ilgası ile birlikte Türkiye, İslam dünyasıyla olan bağlarını koparmış ve yeni kurulan devlet de kendini dinden soyutlayarak laik bir hüviyete bürünmeye başlamıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Milli Eğitim, dolaylı olarak dinî muhtevadan arındırılır. Şeyhülislamlık makamıyla birlikte Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılarak yerine "devletin dinî işlerine bakması için" Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması

devletteki rolüne indirgemeye çalıştığı ve aynı zamanda Kemalistlerin dine daha modern ve daha milliyetçi bir biçim vermeye çalıştığını söyler.⁷

Kurucu iktidar din algısını, "dinin tekil bir yorumunu, tekel altında tutmak" biçiminde tanımlayabiliriz. Bu algı, dinin mezhepler üstü yorumlanması veya çoğul otorite, kurum ve yorumlara son verilmesi dinsel söylemin tekelleştirilmesi veya türdeş bir din anlayışının geliştirilmesi ile ilgilidir. Siyasal iktidarın, topluma müdahale ederek kontrol altında tutması veya yönlendirmesi bu algının uzantısıdır. Bu bağlamda yeni rejimin kuruluş tari-

4 Gottard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 19-35.

5 İsmail Kara, *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, Dergâh yayınları, İstanbul, s. 83-123

6 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa, İstanbul, 1996, s. 69-70

7 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 408

hi, toplumu cehalet, bidat ve hurafeden kurtarmak ve medenileştirmek, muasırlandırmak için yapılan müdahalelerin tarihidir.⁸ Aynı zamanda Cumhuriyet idaresi Tekke ve Zaviyeler Kanunu'nun kabulünden itibaren herhangi bir mezhep tarikat ya da cemaati meşru görmüş ya da ona özel muamele yapmış değildir. Hatta dini-İslam'ı meşrep ve mezheplerden uzaklaştırılmış bir şekilde tek tip bir yapı olarak ele almak düşüncesindedir. Bu bağlamda Diyanet'in Sünnilikle irtibatlı görülmesi, sadece nüfusun büyük çoğunluğu Sünni olmasından kaynaklanmaz; daha çok, dönüştürülmek, sisteme kazandırılmak ya da kayıt altına alınmak zorunda olan yorumun Sünnilik olmasından kaynaklanır.⁹

Laikliği tarif etmek için kullanılması gereken terimin kontrol ve tabi kılma niteliğinde denetleme olması gerektiğini ifade eden Davison, hiçbir zaman batılı anlamda din-devlet ayrımının denemediğini, İslam'ın kontrol altına alınarak devlete tabi kılındığını söyler. 'Kontrol' açıklaması bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığının laik devlet içindeki anlamı, devletin bütün dinî kurumları, anlayışları ve dinî hayatın bütün yönlerini üstten kontrol etmektir.¹⁰

Mustafa Kemal henüz hayatta iken 5 Şubat 1937 yılında İsmet İnönü ve 153 arkadaşının vermiş olduğu bir kanun teklifi üzerine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan laiklik nitelemesi hakkında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, "maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Dinler vicdanlarda ve mabedlerde kalsın. Maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın." ifadelerini kullanmıştır.¹¹ Bu ifadeler, cumhuriyet kadrosunun din politikasının işleyiş biçimini göstermesi bakımından da oldukça ilginç örnekler olmakla birlikte, Diyanet İşleri Başkanlığına ilişkin yapılan düzenlemelerle bir arada değerlendirilmelidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, dinî bir teşkilat değil, anayasanın 154. maddesinde saptandığı üze-

re genel idare içinde yer almış idari bir teşkilat durumundadır. 15 Haziran 1972 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan Anayasa Mahkemesi kararına göre, Diyanet İşleri Başkanlığının anayasada yer almasının nedeni, dinin devletçe denetiminin yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin nitelikli olarak yetiştirilmesi yoluyla taassubun önlenmesi, dinin toplum için manevi bir disiplin olmasının sağlanması ve böylece Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi olarak gösterilir.¹²

Peki, tüm bu serüvenin içerisinde Alevilik ne anlam ifade ediyor? Alevilik, en genel tanımlama ile Hz. Muhammed'in Ehl-i Bey'ine ve özellikle de Hz. Ali'ye gösterilen saygı ve sevgi olarak ortaya çıkan dinî ve siyasi grupların genel adıdır. Özgül bir siyasi, sosyal ve kültürel yapılanma olan Anadolu Aleviliği ise Türklerin, İslamiyet öncesindeki siyasi ve dinî farklılaşmalarla buluşmalarının sonucudur. Alevilik tarihsel olarak üç ayrı dönem yaşamıştır. Bunların ilki, Aleviliğin ortaya çıkış ya da oluşum dönemi olarak anlandırılabilir olan Kızılbaşlık dönemidir. İkinci dönem ise Kızılbaşlık sürecinden sonra dinî bir cemaate dönüşerek heteredoks ve senkretik özelliklerle buluştukları, inanç ve ibadetleriyle toplumdan uzaklaştıkları Alevilik dönemidir. Sonuncu dönem ise tarihsel Aleviliğin modernleşme süreci içindeki konumudur. Aleviliğin tarihsel mirasını oluşturan süreç, Osmanlı devleti içinde edindiği periferik deneyimdir.¹³

1980 yılından itibaren kısık sesle de olsa "demokratikleşme ve özgürlük" bağlamında Alevilik

8 Ergün Yıldırım, "Türkiye'deki Din Eğitiminin Gelişimini Etkileyen Tarihsel ve Siyasal Faktörler", *Seküler Toplumlar da ve Laik Devletlerde Din Eğitimi: Türkiye ve Almanya Örnekleri Sempozyumu* yayınlanmamış *Bildiri*, 7-8 Kasım 2008.

9 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergâh yayınları, 2008, s. 98

10 Andrew Davison, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, Ayrintı, İstanbul, 2002, s.213-222 & Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 237-246.

11 İhtar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa, 1993, İstanbul, 156-157

12 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergâh yayınları, 2008, s. 93

13 Necdet Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, Kitabiyat, Ankara, s. 17-19

sorununu konuşmaya, tartışmaya başladık ve tartışmanın ana eksenini, “Alevilerin Diyanette temsili” problemiydi. Diyanet Alevilerle ilgili açılımlar yapmalı mı yapmamalı mı tartışması bir yana, 1990’lı yıllara kadar Aleviler ile ilgili ciddi herhangi bir açılım gerçekleştirilmemiştir. 1990 yılının başından itibaren süreç genel politikanın dışında biraz farklılaşmaya başlamıştır. 1991 yılında, Aleviler beş madde halinde topladıkları isteklerini dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve yardımcısı Erdal İnönü’ye iletmışlerdir. Bu istekler şunlardır: 1. Hutbe ve vaazlarda Alevilik de işlensin. 2. Radyo ve televizyondan Alevilik içinde tanıtım yapılsın. 3. Diyanet İşleri Başkanlığında Alevilere etkin ve aktif görev verilsin. 4. Ramazan ayı gibi muharrem ayı da çeşitli etkinliklerle kutlansın. 5. Okullardaki din derslerinde Alevilik de yer alsın. Bu sürecin bir açılımı olarak hem diyanette hem de TRT’de Alevilik görünür hâle gelmeye başlamıştır. Ayrıca Diyanet, 1994 yılında yapılan ve cemaat temsilcilerinin yanında Alevi temsilcilerin ve dedelerin de katıldığı Din Şurası’na kadar herhangi bir cemaat ya da tarikatı tanımış değildir.¹⁴ Son olarak AK Parti hükûmeti; “Alevi dedelerine maaş bağlanması”, “Cemevlerinin elektrik ve su parası ödememesi” ve “Din Kültürü derslerinin müfredatının değiştirilmesi” başlıklı Alevi açılımını gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Alevilik veya Aleviler oldukça ilginç bir seyir izlemişlerdir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, her ne kadar Tekke ve Zaviyeler Kanunu ile birlikte dergâhları kapatılsa da, tarihsel nedenler dolayısıyla kurucu iktidar ile birlikte hareket etmişlerdir. 1950’li yıllara kadar sadece kırsal kesimde yaşayan ve siyasi, toplumsal ve ekonomik hayata müdahale etmeyen bir cemaat olan Aleviler, 1950 yılından başlayarak, özellikle Demokrat Parti’ye verilen seçim desteğiyle beraber, görünür olmaya başlamışlardır. 1960’lı yıllarda ise Köy Enstitülerinin de etkisiyle sola kaymışlar ve bu birlikten hem Alevilik hem de Türk solu etkilenmiştir. 1970’li yıllarda ise, kırsal kesimden kente göç ile birlikte, uzun yıllar kırsal kesimde varlığını sürdüren cemaatin dinsel hayatında köklü değişimler meydana gelmiştir. 1980–90 yıllarında ise Aleviler, bir

14 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergâh yayınları, 2008, s. 103.

tarafından Türkiye’de yükselen “radikal İslamcılığa karşı panzehir” ve “laiklik anlayışının sivil gücü” olarak konumlanırken, aynı zamanda, kendi kimliği keşfetmeye başlamıştır.¹⁵ Şifahi geleneğe dayanan ve kendi kimliğini yeniden inşa sürecinde olan Aleviler, içinde bulunduğumuz bin yılda “gerçek İslam”, “demokrat” veya “hümanist” gibi tanımlamalar arasında kendilerini anlamlandırmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye, uluslararası boyutu da olan siyasi, dinî ve kültürel bir sorun ile karşı karşıyadır; ancak Alevilik sorununun, Diyanet ile olan irtibatı kısmidir. Bu sorun daha çok Türk laikliği ve yeni düzenin din politikası ile doğrudan alakalıdır.¹⁶ Bu sorun, içinde yaşadığımız sosyal yapının, yeniden düşünülmesini, tartışılmasını şart koşar. Aleviliğin içsel gerilimlerine rağmen Alevilerin sorunlarının çözümüne biz nebze de olsa katkıda bulunabilecek siyasal bir açılım zorunludur; çünkü bu sorun, dinî bir sorun olmaktan öte siyasi bir sorundur.

Siyasi sorunun çözüm yolu ise siyasettir, müphemî keşfetmeye çalışan ve modernliğin ruhuna uygun olan siyasi açılımdır.

Bu süreçte zannımca, 1950’li yıllarda yaşayan ve laikliğin kelime olarak değil de mefhum ve tarif olarak anayasaya girmesi gerektiğini vurgulayan, aynı zamanda Diyanetin yeniden kurgulanması gerektiğini savunan Ali Fuat Başgil’in önerisini yeniden düşünmek zorunludur. “Türkiye Cumhuriyeti’nde mevcut ve müesses bütün din ve mezhepler müsavî olarak kanunun himayesi altındadır. Umumi ahlak ve adaba aykırı olmamak ve amme nizamını bozmamak şartıyla herkes mensup olduğu din ve mezhebin nasları ve teamülleri gereğince o din ve mezhepte yerleşik dil, usul ve erkân üzere ibadet etmekte; gerek tek başına gerek topluca o din ve mezhebin ayinlerini icra etmekte serbesttir.” “Türkiye Cumhuriyeti’nde, Müslümanlık çerçevesine dahil müesses mezhep mensuplarının mezhebî ihtiyaçlarını karşılamak, Diyanet İşleri Reisliğine bağlı Mezhepler Müdürlüğü kurulur.”¹⁷

15 Reha Çamuroğlu, *Değişen Koşullarda Alevilik*, Kapı, 2005, s. 1–15

16 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergâh, 2008, s. 97

17 Ali Fuat Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, Yağmur, İstanbul, 2006, s. 187–189

